

Alulreprezentált „egyedi” nyelvi elemek a fordításban

Sonja Tirkkonen-Condit hipotézisének hatása a fordítástudományra

Robin Edina

E-mail: robin.edina@gmail.com

Kivonat: A leíró fordítástudomány megszületése óta egyik céljával tűzte ki, hogy megállapítsa és empirikus módon vizsgálja a fordított szövegek univerzális jellemzőit, amelyek megkülönböztetik a nem fordítás útján létrejött szövegektől. Ennek a tanulmánynak a célja, hogy rövid áttekintést nyújtson Sonja Tirkkonen-Condit (2002) ma már fordítási univerzálék közé sorolt hipotéziséről, amelyet a célnyelvre jellemző „egyedi” nyelvi elemek alulreprezentáltságáról fogalmazott meg. A hipotézis keletkezésének és elméleti háttérének tárgyalása után szó esik az „egyedi” nyelvi elemek kutatásának a fordítástudományban betöltött szerepéről és hatásáról, valamint korlátairól és gyenge pontjairól is. Konklúzióként végezetül összefoglaljuk a célnyelvre jellemző „egyedi” nyelvi elemekkel kapcsolatos kutatások következtetéseit, és megállapítjuk, hogy a hipotézist Toury (1995) interferencia törvényének függvényében, az alul-, illetve felülreprezentált nyelvi elemek szélesebb kontextusában volna érdemes tovább kutatni. A vizsgálatokhoz a fordított és nem fordított célnyelvi szövegek összehasonlításán kívül azonban szükség lehet a kétnyelvű, párhuzamos fordítási korpuszok elemzésére is.

Kulcsszavak: univerzálé, fordításnyelv, „egyedi” nyelvi elemek, interferencia, korpuszok

1. Bevezetés

A fordítástudomány az utóbbi évtizedekben egyik fő céljával tűzte ki, hogy felde-
rítse, megvizsgálja és megmagyarázza azokat az általános jellemzőket, amelyek
megkülönböztetik a fordított szövegeket a nem fordítás útján létrejött célnyel-
vi szövegektől. A leíró indíttatású vizsgálatok kiindulópontja azon megállapítás,
miszerint a fordított szöveg nem alsóbbrendű, rontott nyelvi produkció, hanem
önálló kutatásokra érdemes tárgy. Ez az úgynevezett „harmadik kód”, amely a
forrásnyelvi szöveg és célnyelv elvárásainak együttes hatására születik, mégis kü-
lönbözik mindkettőtől (Frawley 1984, Baker 1993). Ezek a sajátosságok azonban
nem térnek el a célnyelvi norma követelményeitől, és csupán a gyenge fordítások
esetén beszélhetünk „fordításnyelvről” (Baker 1993: 249). A fordított szövegeket
vizsgáló kutatásoknak új lendületet adott előbb a kétnyelvű párhuzamos korpu-
szok, majd az egynyelvű összehasonlító korpuszok elemzése, amelyek lehetővé
tették a fordítások egybevetését eredeti célnyelvi szövegekkel, és statisztikailag je-
lentős adatokkal támasztották alá a fordítási univerzálékról alkotott hipotéziseket.

Sonja Tirkkonen-Condit előbb oktatással, majd az érvelő szövegek struktúrájának szövegnyelvészeti elemzésével foglalkozott, és csak később folytatta kutatásait a fordítás folyamatainak vizsgálatával. Korábbi tapasztalatai és a fordított szövegek értékelésének problémái vezették olyan általános jellemzők megfogalmazására, amelyek a fordított szövegeket megkülönböztetik a nem fordítás eredményeképp keletkezett szövegektől. Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy rövid áttekintést nyújtson Tirkkonen-Condit (2002) ma már fordítási univerzálék közé sorolt hipotéziséről, amelyet a célnyelvre jellemző „egyedi” nyelvi elemek fordított szövegekben való alulreprezentáltságáról állított fel.

2. Fordításnyelv – mítosz avagy empirikusan bizonyítható tény?

2.1. A kutatás céljai és eredményei

Tirkkonen-Condit (2002) ma már klasszikusnak számító tanulmányában fogalmazta meg először újdonságnak számító hipotézisét az „egyedi” nyelvi elemek fordított szövegekben előforduló alulreprezentáltságáról. A fordított szövegek azonosíthatóságát vizsgáló kutatás eredményeit a szerző korábban konferencia előadás formájában prezentálta (Tirkkonen-Condit 1998). A kutatás annak megállapítását tűzte ki célul, hogy megkülönböztethetők-e a fordított szövegek a nem fordítás útján létrejött célnyelvi szövegektől, kizárólag nyelvi sajátosságokra támaszkodva. Erre a célra a szerző nyomtatásban megjelent, finn nyelvű szövegrészleteket választott ki, amelyeket a vizsgálat 27 résztvevője – a Savonlinnai Egyetem Fordítóközpontjának hallgatói és tanárai – azonosított: fordított vagy eredeti célnyelvi szövegeként. A vizsgálat eredményei azt bizonyították, hogy a fordítások nem ismerhetők fel egyértelműen pusztán nyelvi sajátosságaik alapján.

Tirkkonen-Condit azonban azt is kimutatta, hogy a célnyelvre jellemző ún. „egyedi” nyelvi elemek előfordulása a szövegben jelentősen befolyásolta a vizsgálat résztvevőinek döntését: az „egyedi” elemek gyakorisága alapján arra következtettek, hogy eredeti szöveget olvasnak, míg hiányuk arra a következtetésre vezette őket, hogy fordítással állnak szemben. Tirkkonen-Condit konklúzióként megállapítja, hogy az „egyedi” nyelvi elemek előfordulásának vizsgálata a fordított, illetve eredeti szövegekben további kutatások alapját képezheti; először is mivel az „egyedi” elemek megjelenése a fordított szövegben befolyásolja a fordítás minőségét, másodsorban, mert ezeknek az elemeknek a gyakorisági vizsgálata hasznos lehet a normalizációs hipotézis (Baker 1993) további kutatásában.

2.2. Fordításnyelv, univerzálék és normalizáció

Tirkkonen-Condit arra a feltételezésre alapozta kutatását, hogy amennyiben a fordítások valóban rendszerszerűen különböznek az eredeti célnyelvi szövegektől, akkor szükségszerűen létezniük kell olyan nyelvi sajátosságoknak is, amelyek a fordított szövegeket megkülönböztetik az eredeti célnyelvi szövegektől. A szerző azonban fontosnak tartja elválasztani a szakszerűtlen fordítások miatt

jelentkező úgynevezett fordításnyelvet (*translationese*) az olyan jellegzetességektől, amelyek a fordítás folyamatának elkerülhetetlen következményeként kerülnek a fordított szövegekbe (*third code*, Baker 1993), az adott forrásnyelvtől függetlenül. Ezeknek a sajátosságoknak – univerzális jellemzőknek – az eredménye olyan célnyelvi szöveg, amely ugyan nem ellenkezik a célnyelv szabályaival, mégis eltéréseket mutat a célnyelvben megszokott normáktól.

Tirkkonen-Condit kutatásában a célnyelvvel kapcsolatos univerzáléokra összpontosított (*T-universals*, Chesterman 2004), vagyis azokra a tendenciákra, ahogyan a fordítók a célnyelvet használják. Ezek közé tartozik például az egyszerűsítés (*simplification*), az explicitáció (*explicitation*) és a normalizáció (*normalization*). Ezeket a fordításra jellemző univerzálékat fordítások és eredeti célnyelvi szövegek összevetésével, gyakorisági vizsgálatokkal kutatja a fordítás-tudomány. Az egyszerűsítés annyit jelent, hogy a fordítók kevesebb szóval, a ritka szókincs még ritkább használatával fordítanak; az explicitáció a fordított szövegek magasabb szintű explicititását feltételezi más célnyelvi szövegekkel összehasonlítva; míg a normalizációs hipotézis arra következtet, hogy a fordítás útján létrejött szövegek túlzott mértékben tartalmazzák a célnyelvre jellemző, gyakori szövegsajátosságokat.

2.3. Alulreprezentált „egyedi” nyelvi elemek

A szerző a normalizációval kapcsolatban – illetve annak cáfolatára – fogalmazta meg saját hipotézisét. Katharina Reiss (1971) azon megállapításából indult ki, hogy a fordított szövegek nem minden esetben használják ki teljes mértékben a célnyelv nyelvi készletét, és ez a hiányosság befolyásolhatja a fordítás minőségét. Tirkkonen-Condit (2002) hipotézise szerint a fordításokban az eredeti célnyelvi szövegeknél kisebb gyakorisággal fordulnak elő olyan nyelvi elemek, amelyeknek nincs egyértelmű nyelvi ekvivalensük a forrásnyelvben. Ebben az értelemben a fordított szövegek kevésbé számítanak „normálisnak”, mint a nem fordítás útján létrejött szövegszövegek.

A szerző a fenti nyelvi elemeket nevezi „egyedinek”. Az ilyen nyelvi elemek Tirkkonen-Condit értelmezése szerint nem lefordíthatatlanok, és nem a kulturális reáliák csoportjába tartoznak, hanem kizárólag fordítási lehetőségeiket tekintve számítanak egyedinek, mivel a forrásnyelvben más nyelvi eszközök segítségével fejeződik ki ugyanaz a jelentés vagy funkció. Ezek az „egyedi” nyelvi elemek általában gyakori, megszokott és teljességgel hétköznapi kifejezőeszközök az adott célnyelvben, és bármely nyelvi szinten jelentkezhetnek: lehetnek lexikai, frazeológiai, szintaktikai, pragmatikai, illetve szövegszervező elemek vagy kollokációk. Tirkkonen-Condit az „egyedi” elemek példaként említi azokat a finn nyelvre jellemző nyelvi eszközöket, amelyek a személytelen megfogalmazást szolgálják. Ebben a tekintetben a magyar nyelv a finnhez hasonló: a magyar nyelvi norma is előnyben részesíti a személytelen megfogalmazást az indoeurópai nyelvekre jellemző személyes referenciával szemben.

Tirkkonen-Condit megállapítása szerint amennyiben ezeknek az elemeknek az előfordulása az adott szövegben a célnyelvi normának megfelelő, akkor a szöveget az olvasók eredeti célnyelvi produkciónak fogják minősíteni, a túl-

zott vagy elégtelen normalizáció azonban a szövegek minőségének rovására mehet. A normalitásra leginkább azok az „egyedi” nyelvi elemek lehetnek befolyással, amelyek gyakorisága a célnyelvben is jelentős. Annak megállapítására, hogy ezek az elemek befolyásolják-e a szövegek minőségének megítélését, Tirkkonen-Condit (2002) intuitív módon azonosította és gyűjtötte össze az általa választott szövegrészletekben előforduló „egyedi” nyelvi elemeket, majd összevetette őket a vizsgálat résztvevőinek véleményezésével. Az eredmények azt mutatták, hogy az „egyedi” nyelvi elemek előfordulása a szövegben jelentősen befolyásolta a vizsgálat résztvevőinek döntését.

2.4. A jelenség okai

A szerző a célnyelvre jellemző „egyedi” nyelvi elemek alulreprezentáltságának lehetséges okaival kapcsolatban a következő feltételezést teszi: „Előfordul, hogy a fordítók figyelmen kívül hagyják ezeket az elemeket, mivel nem jelentkeznek közvetlen megoldásként a fordítás során, vagy legalábbis nem merülnek fel egyértelmű ekvivalensként a forrásnyelvi szöveg egyetlen elemére sem” (Tirkkonen-Condit 2002: 209, *saját fordítás*). Touryra (1995) hivatkozva hozzáteszi, hogy maga a fordítás kényszerének ténye sajátos viselkedésformákat eredményezhet a fordítóknál. Ezzel Tirkkonen-Condit egyfajta passzív, „rejtett” interferenciára utal, amely mintegy megakadályozza a fordítókat abban, hogy teljes mértékben kiaknázzák a célnyelv nyelvi készletét.

2.5. További kutatások

Tirkkonen-Condit az „egyedi” nyelvi elemekkel kapcsolatos kutatásokat összehasonlító korpuszokon látta célszerűnek, és a későbbiekben maga is a több millió szövegszót tartalmazó finn fordítási korpuszon (FTC) vizsgálta tovább a jelenséget (2000, 2004, 2005). Kutatásainak célja az volt, hogy összehasonlítsa a finn nyelvre jellemző *-kin* és *-hAn* klitikus pragmatikai elem, valamint az *elegendő* igei kifejezéseinek (*ehtii*, *mahtuu*, *jaksaa*) gyakoriságát fordított, illetve eredeti célnyelvi szövegekben. Tirkkonen-Condit a vizsgálat alapját képező „egyedi” nyelvi elemeket ekkor már nem intuitív módon, hanem nyelvészeti tanulmányokra hivatkozva választotta ki. Az összehasonlítások adatai szerint ezek a finnre jellemző nyelvi elemek ritkábban fordulnak elő a fordításokban, mint az eredetileg finn nyelven írott szövegekben.

Más eredményeket hozott azonban Jukka Mäkisalóval végzett közös kutatása (Tirkkonen-Condit, Makisalo 2007), amelynek során a filmfeliratok szövegkohézióját vizsgálták egy száz millió szövegszóból álló korpuszon (FBC korpusz). A szövegelemzések adatai azt mutatták, hogy a finn nyelvre jellemző „egyedi” kohéziós eszközök nem ritkábban, hanem gyakrabban fordulnak elő feliratokban, mint az eredeti, nem fordítás útján létrejött célnyelvi szövegváltozatokban. A vizsgálat alapján a szerzők arra következtettek, hogy a felirat mint speciális műfaj olyan szabályokat és követelményeket állít a fordítók elé, amelyek nagyban korlátozzák Tirkkonen-Condit „egyedi” nyelvi elemekkel kapcsolatos hipotézisét.

3. Univerzálék a fordításban

Tirkkonen-Condit az „egyedi” nyelvi elemek alulrepresentáltságáról szóló hipotézisét kezdetektől fogva a lehetséges fordítási univerzálék, vagyis olyan nyelvi sajátosságok közé sorolta (2002: 209), amelyek inkább a fordított és nem az eredeti szövegekre jellemzők, függetlenül a fordítás folyamatában résztvevő nyelvpár befolyásától. Habár Chesterman (2004) *Beyond the particular* (Az egyedin túl) című tanulmányában már kiszélesítette a feltételezett fordítási univerzálék listáját, és Tirkkonen-Condit felfedezését is ezek közé számította, az *Encyclopedia of Translation Studies* 2005-ben megjelent kiadásában Laviosa-Braithwaite szócikke (2005: 288–291) még csak a Baker (1993) nyomán megfogalmazott fordítási univerzálékat sorolja fel: egyszerűsítés (*simplification*), az ismétlések elkerülése (*avoidance of repetitions*), explicitáció (*explicitation*), normalizáció (*normalization*), forrásnyelvi szövegtulajdonságok átvétele (*discourse transfer*) és a lexikai egységek sajátos megoszlása (*distinctive distribution of target-language items*).

Az *Encyclopedia* 2008-ban megjelent kiadása azonban már tükrözi azokat a változásokat és előrelépéseket, amelyek Baker (1993) programadó cikke óta végbementek a fordítástudományban. Laviosa (2008: 306–311) elsőként kiemeli Toury (2004) és Chesterman (2004) azon megállapítását, miszerint a fordított szövegekre jellemző általános szabályszerűségek fő értéke azok magyarázó erejében rejlik, amellyel képesek számot adni az egyedi jelenségekről. A szerző azután összefoglalja a korpuszkutatások során elért eredményeket, főként ami az explicitációt, az egyszerűsítést és a normalizációt illeti. Tirkkonen-Condit (2004) hipotézisét az „egyedi” elemek alulrepresentáltságáról (*Unique Items Hypothesis* – UIH) Toury (1995) interferencia törvényének empirikus vizsgálataival kapcsolatban említi, annak ellenére, hogy maga Tirkkonen-Condit (2002) nem közvetlen negatív interferenciával magyarázza az általa felfedezett jelenséget, hanem mint korábban láttuk, inkább passzív, „rejtett” interferenciára utal, és a normalizáció ellentétéként tárgyalja. Laviosa sem fejt ki, pontosan miként kapcsolódik Tirkkonen-Condit hipotézise az interferencia törvényéhez, és nem tisztázza, milyen tényezők befolyásolják a jelenséget. Ez a homály is utal a hipotézis körül fennálló elméleti és módszertani bizonytalanságra (Chesterman 2007), illetve az univerzálék között betöltött, egyelőre még tisztázatlan szerepére.

4. „Egyedi” nyelvi elemek a fordítástudományban

Tirkkonen-Condit (2002) cikkére számos tanulmányban hivatkozik a fordítástudomány. Ezek a tanulmányok több témakört is érintenek, amelyek közé tartozik a fordított és eredeti célnyelvi szövegek megkülönböztetésének problémája (Baroni és Bernardini 2006), a fordítási univerzálék paradigmája (Yajun és Zaixin 2008, Castagnoli 2009, Xiao 2010), a fordítások minőségének értékelése (Rabadan et al. 2009), a korpuszalapú kutatások (Ramon és Labrador

2008, Kolehmainen 2011), illetve a lexikai gyakoriságot kutató vizsgálatok (Frankenberg-Garcia 2008). Az idézetekből megfigyelhető, hogy Tirkkonen-Conditi klasszikus tanulmányát világszerte jól ismerik, és számos nyelven hivatkoznak rá a kutatók. A hipotézis azonban egyelőre a még kevésbé kutatott fordítási univerzálék közé tartozik, mivel az említett tanulmányok nem kifejezetten az „egyedi” nyelvi elemek alulreprezentáltságának vizsgálatát tűzik ki célul, hanem csak érintőlegesen említik Tirkkonen-Conditi kutatását. Az „egyedi” nyelvi elemek gyakoriságát vizsgáló tanulmányok többsége a finn nyelvvel kapcsolatban született (Eskola 2004, Kujamäki 2004), ami talán nem is meglepő, hiszen a kutatók Tirkkonen-Conditi nyomdokait követve vizsgálhatták egy finnugor nyelv „egyedi” nyelvi elemeinek előfordulását indoeurópai nyelvekből fordított szövegekben.

Sari Eskola (2004) tanulmányának empirikus célja az volt, hogy megvizsgálja három finn igeneves szerkezetnek a gyakoriságában és disztribúciójában előforduló eltéréseket különböző szövegfajták esetében. Vizsgálatait nem fordítás útján létrejött eredeti finn szövegeken, valamint angolból és oroszról fordított szövegeken végezte. Eredményei alátámasztották Tirkkonen-Conditi (2002) hipotézisét, miszerint a célnyelvre jellemző „egyedi” nyelvi elemek rendszerint alulreprezentáltak a fordításokban. Eskola ezt a hipotézist azonban kiegészíti a következő megállapítással is: azok a célnyelvi elemek, amelyeknek létezik egyértelmű ekvivalense a forrásnyelvben, rendszerint nagyobb gyakorisággal fordulnak elő a fordításokban, mint az eredeti célnyelvi szövegekben. Eskola a jelenséget egyértelműen az interferenciának tulajdonítja, de nem negatív értelemben, hanem inkább semleges, absztrakt módon (Eskola 2004: 83).

Ugyanebben a kötetben jelent meg Kujamäki (2004) tanulmánya, aki szakfordító hallgatók szövegeiben vizsgálta az „egyedi” elemek előfordulását. Kísérletének eredményei azt mutatták, hogy a még látszólag problémamentes forrásnyelvi szövegek is kényszerhelyzetbe hozhatják a fordítót, és ez a kényszer olyan nyelvi mintázatot eredményez a célnyelvi szövegben, amely eltér a nem fordítás útján keletkezett szövegek nyelvhasználatától. Kujamäki azonban kiterjeszti Tirkkonen-Conditi (2002) „egyedi” nyelvi elemekről szóló definícióját, és ide sorolja a kulturális reáliákat is. Vizsgálatát a „hó” fogalmára használatos finn kifejezések (*hanki*, *kinos*, *nuoska*) előfordulására alapozta – ám ezek a lexikai elemek lefordíthatatlanok, így nem illeszkednek Tirkkonen-Conditi (2002) eredeti programjába, inkább a reáliákkal kapcsolatos empirikus kutatásokhoz tartoznak.

Születtek azonban olyan tanulmányok is, amelyek már nem két külön családhoz tartozó nyelv (pl. finn – angol) kapcsolatában vizsgálták az „egyedi” nyelvi elemek előfordulását. Halverson (2007) tanulmánya az angol folyamatos igemód fordítási lehetőségeire összpontosított a norvég nyelv viszonylatában, ahol az igének nincs folyamatos alakja. Halverson a fordítás folyamatát két ellentétes erő gravitációs vonzásának közepette képzelel el. Ennek a jelenségnek eredményeképpen jelentkezik a fordításokban normalizáció (célnyelvi vonzás), illetve bizonyos célnyelvi elemek interferenciának tulajdonított, szokatlan eloszlása (forrásnyelvi vonzás). Louise Denver (2009) a logikai-szemantikai kapcsolóelemek fordításának problémáit vizsgálta az angol és a dán nyelv-

pár esetében. A pragmatikai vonatkozású kutatás az explicitációs hipotézis és Tirkkonen-Condit (2002) hipotézisének összefüggésében vizsgálta a jelenséget. Az eredmény- és folyamatvizsgálat adatai kimutatták, hogy az „egyedi” nyelvi elemek alulreprezentáltságáról felállított hipotézis a legtöbb esetben felülírta az explicitációs hipotézist.

5. A hipotézis korlátai

Chesterman (2007) a fenti kutatások és az univerzálékról alkotott korábbi elméletek tükrében összegezte Tirkkonen-Condit (2002) hipotézisével kapcsolatban megfogalmazódott kétségeit, és pontokba szedte javaslatait a jelenséget vizsgáló további kutatásokhoz. Elsősorban az „egyedi” nyelvi elem pontos meghatározását kérdőjelezte meg. Chesterman túlzottan erősnek tartja az „egyedi” kifejezést, és a következő kérdéseket veti fel: Melyik nyelvben „egyedi” egy bizonyos elem? Mihez képest „egyedi” a vizsgálat alapját képező kifejezés? Mennyire „egyedi”? Mérhető-e az „egyediség”? Hogyan határozzuk meg? A kérdésekre válaszolva Chesterman összegzésképpen megállapítja, hogy az egyediség relatív, nem pedig abszolút fogalom; Tirkkonen-Condit (2002) hipotézise bizonyos forrás- és cél-nyelvi párok viszonyára utal, nem általában minden nyelvre; valamint kifejti, hogy az egyediséget csak hozzávetőlegesen lehet meghatározni a relatív formális különbségek kontrasztív alapjain (Chesterman 2004: 11). Chesterman arra is rámutat, hogy az „egyedi” nyelvi elemek alulreprezentáltsága nem kizárólag a fordításra jellemző, hanem minden olyan kommunikációs helyzetre, ahol a résztvevők különleges nehézségekkel szembesülnek. Például azzal, hogy nem anyanyelvükön, hanem idegen nyelven írjanak vagy beszéljenek.

Chesterman végül kitér a hipotézist vizsgáló kutatások módszertanának gyengeségeire. Tirkkonen-Condit (2004, 2005) adott nyelvpárok kontrasztív nyelvészeti elemzéséből indul ki kutatásai során, és így választja ki a gyakorisági vizsgálatok alapját képező „egyedi” nyelvi elemeket. A fenti kérdések tárgyalása során azonban kiderült, hogy az „egyedi” nyelvi elemek *a priori* meghatározása igencsak problematikus, és a formális ekvivalencia szintjeinek pontos meghatározását teszi szükségessé. A kutatónak mégis nyilvánvalóan tudnia kell, mi az, amit keres egy adott szövegben. Ennek az ellentmondásnak a feloldására Chesterman az alábbi módszertani folyamatot javasolja a további vizsgálatokhoz (2007: 12):

- (1) Kontrasztív korpuszelemzések alapján állapítsuk meg, melyek azok az elemek, amelyeknek gyakorisága jelentősen eltér fordított és nem fordított szövegekben.
- (2) Válasszuk szét ezeket az elemeket aszerint, hogy a fordításokban vagy a nem fordítás útján keletkezett szövegekben fordulnak elő gyakrabban.
- (3) Tegyük sorrendbe ezeket a nyelvi elemeket gyakoriságuk szerint. Összpontosítsunk azokra az elemekre, amelyeknek előfordulási gyakorisága a legnagyobb különbséget mutatja a két korpuszban

(fordítások és eredeti szövegek). Az első csoportba azok az elemek tartoznak majd, amelyek a vizsgált fordításokban felülreprezentáltak, míg a második csoportban azok az elemek kapnak helyet, amelyek alulreprezentáltak.

- (4) Végezetül vizsgáljuk meg a lehetséges magyarázatokat a fenti eredményekre. Az alulreprezentált csoportban megtaláljuk azokat a kifejezéseket is, amelyeket Tirkkonen-Condit (2002) „egyedi” nyelvi elemeknek nevezett. Előfordulhatnak azonban olyan elemek is, amelyek ebben az értelemben nem számítanak „egyedinek”.

Ez a módszertani megközelítés nem az „egyedi” nyelvi elemek fogalmából indul ki. A fent ismertetett folyamat szerint egy adott elem egyedisége a vizsgálat során kerül meghatározásra, *a posteriori*, nyilvánvalóan relatív feltételek között. Az „egyediség” ilyen értelemben mint lehetséges magyarázat kínálkozik bizonyos nyelvi elemek alulreprezentáltságára.

6. Összefoglalás

Tirkkonen-Condit (2002) arra a feltételezésre alapozta kutatását, hogy amennyiben a fordítások valóban rendszerszerűen különböznek az eredeti célnyelvi szövegektől, akkor szükségszerűen létezniük kell olyan nyelvi sajátosságoknak is, amelyek a fordított szövegeket megkülönböztetik az eredeti célnyelvi szövegektől. Ezzel kapcsolatban fogalmazta meg azóta fordítási univerzálék közé sorolt (Chesterman 2004, Laviosa 2008) hipotézisét, miszerint a fordításokban az eredeti célnyelvi szövegeknél kisebb gyakorisággal fordulnak elő olyan nyelvi elemek, amelyeknek nincs egyértelmű ekvivalensük a forrásnyelvben. Tirkkonen-Condit egy későbbi tanulmányában a következőképpen határozza meg az „egyedi” nyelvi elem fogalmát: „Minden nyelvben található olyan nyelvi elemek, amelyek egyedinek tekinthetők, mivel nincs egyértelmű megfelelőjük más nyelvekben. Ezek az elemek lehetnek lexikai, kollokációs, szintaktikai vagy szövegszervező sajátosságok, amelyek nem szükségszerűen lefordíthatatlanok; egyszerűen csak nem hasonlóképpen jelennek meg – fejlődnek ki – a többi nyelvben” (2004: 177, *saját fordítás*).

Tirkkonen-Condit (2002) a jelenség lehetséges okának azt tartja, hogy a forrásnyelvi szövegből hiányzik a szükséges nyelvi stimulus, ezért hagyják figyelmen kívül a fordítók a célnyelvre jellemző „egyedi” elemeket a fordítás során. Tirkkonen-Condit azonban nem foglalkozik azzal, mit is tesz ilyenkor a fordító, milyen nyelvi eszközöket használ a jelentés megfogalmazására. Csupán passzív, „rejtett” interferenciára utal, amely mintegy megakadályozza a fordítókat abban, hogy teljes mértékben kiaknázzák a célnyelv nyelvi készletét. Eskola (2004), Kujämäki (2004), Chesterman (2007) és Laviosa (2008) azonban egyértelműen Toury (1995) interferencia törvényének függvényében tárgyalja a jelenséget, bár Chestermanon kívül egyikük sem említi azt a lehetőséget, hogy az „egyedi” nyelvi elemek alulreprezentáltsága a fordítók szó szerinti fordítási stratégiájához volna köthető.

A fordítástudományban több tanulmány (Toury 1995, Dimitrova 2005, Tirkkonen-Condit 2008) született már arról, hogy a fordítók elsősorban a forrásnyelvből kiindulva dolgoznak, és a fordítás folyamatában fontos szerepet játszik a szó szerinti átváltás: a fordítók szó szerint fordítanak, amíg nincs okuk arra, hogy eltérjenek a forrásnyelvi szöveg sajátosságaitól (Chesterman 2007: 10). Ezekben az esetekben azonban fennáll az interferencia veszélye (Dimitrova 2005, Chesterman 2007), és olyan nyelvi sajátosságok kerülhetnek át a fordításba, amelyek elsősorban a forrásnyelvre jellemzőek – a célnyelvi sajátosságok kárára. Negatív interferenciáról beszélünk tehát, de nem olyan mértékben, amely devianciát okozna a célnyelvi szabályrendszerrel – az interferencia skálájának enyhébb fokozatáról van szó (Mauranen 2004), és ennek következménye az úgynevezett „harmadik kód”, amely a forrásnyelvi szöveg és célnyelv elvárásainak együttes hatására születik (Frawley 1984, Baker 1993). Az eredmény bizonyos nyelvi elemeknek a célnyelvi normától eltérő disztribúciója: alul- vagy éppen felülreprezentáltsága. Frankenberg-Garcia (2008) korpuszalapú kutatása Chestermanéhoz (2007) hasonló módszertant követve azonosította a portugál nyelv viszonylatában előforduló, alul- illetve felülreprezentált lexikai elemeket fordított szövegekben. Kutatási eredményeiből jól látható, hogy Chesterman (2007) feltételezésének megfelelően nem csupán „egyedi” nyelvi elemek tartoztak az alulreprezentált csoportba, hanem számos más olyan kifejezés is, amelynek létezik ekvivalense a forrásnyelven.

Toury (1995) az interferencia törvényét a fordító kompetenciájától teszi függővé: a gyakorlott, kompetens fordító képes kiküszöbölni az interferencia hatását a fordítás során, és olyan célnyelvi szöveget hoz létre, amely a célnyelvi normának megfelelő. Tirkkonen-Condit (2002) hipotézisének összefüggése a fordítói kompetenciával már klasszikus tanulmányában kiderült, amikor a vizsgálat résztvevői jobbnak – eredeti célnyelvi szövegnek – ítélték azokat a mintákat, amelyekben az „egyedi” nyelvi elemek gyakorisága „normális” volt. A kompetencia befolyására utal Kujämäki (2004) és Chesterman (2007) is, akik az „egyedi” nyelvi elemek alulreprezentáltságát a gyengébb minőségű fordításoknak tulajdonították. A gyakorlott, kompetens fordító tehát képes arra, hogy elvonatkoztasson a forrásnyelvi szövegtől, és olyan nyelvi elemeket is alkalmaz a fordítás során, amelyek nem következnek egyértelműen a forrásnyelvi szövegből.

Mindezek tükrében Eskola (2004) nyomán még tovább tágíthatjuk Tirkkonen-Condit (2002) kezdeti hipotézisét az „egyedi” nyelvi elemek fordított szövegekben előforduló alulreprezentáltságáról, mégpedig azzal a céllal, hogy immár a nagyobb – és remélhetőleg teljesebb – képet láthassuk a jelenséggel kapcsolatban. A fordítók elsősorban a forrásnyelvből kiindulva dolgoznak, és fordítási stratégiájukban fontos szerepet kap a szó szerinti átváltás, amely azonban interferenciához vezethet. A fordított szövegekben ezért a fordító kompetenciájától függően alulreprezentáltak lehetnek azok a célnyelvi elemek, amelyek a forrásnyelven ritkábban vagy egyáltalán nem fordulnak elő („egyedi” célnyelvi elemek), és nagyobb gyakorisággal jelentkezhetnek olyan szövegsajátosságok, amelyeknek egyértelmű és gyakorta használt ekvivalense létezik a forrásnyelven.

Ennek a feltételezésnek az alátámasztására azonban a fordítástudomány nem szorítkozhat kizárólag egynyelvű, összehasonlító korpuszok vizsgálatára, amelyek a fordítások és az eredeti célnyelvi szövegek közötti különbségeket hivatottak feltárni. A Chesterman (2007) által javasolt kutatási folyamaton kívül szükséges lehet a párhuzamos korpuszok bevonása is a vizsgálatba (Kolehmainen 2011), hogy fény derülhessen az interferencia pontos szerepére és a fordítók stratégiáira.

Irodalom

- Baker, M. 1993. Corpus linguistics and translation studies: implications and applications. In: Baker, M., Francis, G., Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: in Honour of John Sinclair*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 233–250.
- Baroni, M., Bernardini, S. 2006. A New Approach to the Study of Translationese: Machine-learning the Difference between Original and Translated Text. *Literary and Linguistic Computing* Vol. 21. No. 3. 259–274.
- Castagnoli, S. 2009. *Regularities and variations in learner translations: a corpus-based study of conjunctive explicitation*. PhD disszertáció: Kézirat.
- Chesterman, A. 2004. Beyond the particular. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds.) 33–49.
- Chesterman, A. 2007. What is a Unique Item? In: Gambier, Y., Shlesinger, M., Stolze, R. (eds.) *Doubts and Directions in Translation Studies*. Amsterdam: Benjamins. 3–14.
- Denver, L. 2009. Unique items in translation. In: Göpferich, S., Jakobsen, A. L., Mees, I. M. (eds.) *Behind the mind: methods, models and results in translation process research*. 125–146. Copenhagen: Samfundslitteratur.
- Dimitrova, E. 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. Amsterdam: John Benjamins.
- Eskola, S. 2004. Untypical frequencies in translated language: A corpus-based study on a literary corpus of translated and non-translated Finnish. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds.) 83–97.
- Frankenberg-Garcia, A. 2008. “Suggesting rather special facts”: a corpus-based study of distinctive lexical distributions in translated texts. *Corpora* Vol. 3. No. 2. 195–211.
- Frawley, W. 1984. *Translation: literary, linguistic and philosophical perspectives*. Newark: University of Delaware Press.
- Halverson, S. 2007. Investigating gravitational pull in translation: the case of the English progressive construction. In: Jääskeläinen, R., Puurtinen, T., Stotesbury, H. (eds.) *Texts, process and corpora: research inspired by Sonja Tirkkonen-Condit*. Joensuu: Publications of the Savonlinna School of Translation Studies. 175–195.
- Kolehmainen, L. 2011. Source Language Influence Without the Effect of “Shining Through”: Over-representation of Generic Person Reference in Translations. In: Kujamäki, P. (ed.) *Beyond borders: translations moving languages, literatures and cultures*. Berlin: Frank & Timme.
- Kujamäki, P. 2004. What happens to “unique items” in learners’ translations? In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds.) 187–204.
- Laviosa-Braithwaite, S. 2005. Universals of translation. In: Baker, M. (ed.) *Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 288–291.

- Laviosa, S. 2008. Universals. In: Baker, M. (ed.) *Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 306–311.
- Mauranen, A. 2004. Corpora, universals, interference. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds.) 65–82.
- Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds.) 2004. *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins.
- Ramon, N., Labrador, B. 2008. Translations of ‘-ly’ adverbs of degree in an English–Spanish Parallel Corpus. *Target* Vol. 20. No. 2. 275–296.
- Rabadan, R., Labrador, B., Ramon, N. 2009. Corpus-based contrastive analysis and translation universals. A tool for translation quality assessment. *Babel* Vol. 55. No. 4. 303–328.
- Reiss, K. 1971. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik: Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen*. München: Hueber.
- Tirkkonen-Condit, S. 1998. Translationese, a myth or an empirical fact? A study into the linguistic identifiability of translated language. Elhangzott: 24th University of Wisconsin-Milwaukee Linguistics Symposium. 1998. september 10–12.
- Tirkkonen-Condit, S. 2000. In Search of Translation Universals: Non-equivalence or ‘Unique’ Items in a Corpus Test. Elhangzott: Research Models in Translation Studies. Manchester, UK, 2000. április 28–30.
- Tirkkonen-Condit, S. 2002. Translationese, a myth or an empirical fact? A study into the linguistic identifiability of translated language. *Target* Vol. 14. No. 2. 207–220.
- Tirkkonen-Condit, S. 2004. Unique items – over- or under-represented in translated language? In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds.) 177–186.
- Tirkkonen-Condit, S. 2005. Do Unique Items Make Themselves Scarce in Translated Finnish? In: Károly, K., Fóris, Á. (eds.) *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai. 177–156.
- Tirkkonen-Condit, S. 2007. Cohesion in subtitles: A corpus-based study. *Across Languages and Cultures* Vol. 8. No. 2. 221–230.
- Tirkkonen-Condit, S., Mäkisalo, J., Immonen, S. 2008. The translation process – interplay between literal rendering and a search for sense. *Across Languages and Cultures* Vol. 9. No. 1. 1–15.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Toury, G. 2004. Probabilistic explanations in translation studies. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds.) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 15–32.
- Xiao, R. 2010. How different is translated Chinese from native Chinese? A corpus-based study of translation universals. *International Journal of Corpus Linguistics* Vol. 15. No. 1. 5–35.
- Yajun, J., Zaixin, R. 2008. Translated English and Universals of translation. *English Today* Vol. 24. No. 4. 26–33.